

MALO JE U HRVATSKOJ KNJIGA, AKO JE OBJAVLJENA IJEDNA, KOJE TEŠKE POVIJESNE TEME OPISUJU TAKO SMIRENO DA HRVATI MOGU SPAVATI KAD JE PROČITAJU

NEVA ŽGANEC/PIXSELL

Prateći putove svoje obitelji, Dražen Lalić ne piše samo obiteljsku povijest; piše i hrvatsku povijest iz osobnog ugla, ali dokumentirano, na uskom uzorku, na kojem je mogao provjeriti svaku činjenicu i promisliti o svakom svom sudu

Piše Mirko Galić

Ujeku najžešćih hrvatsko-hrvatskih okršaja o ratnoj sreći i nesreći Hrvata, pojavila se na tu bolnu temu knjiga jednog nepovjesničara, koja odudara od ratničke atmosfere u državi i u naciji. Više daje ideju kako rat završiti nego kako ga nastavljati, kako pomiriti narod umjesto da ga se dijeli i dalje sukobljava. Dražen Lalić nema pretenzija rješavati spor koji se, s prekidima, vuče otkako su završili ratovi, ni presuđivati o pobjedniku i poraženom. Povijest je o tome dala svoj sud, podložan provjeri i ispitivanju, ali ne bez valjanih novih činjenica i temeljite obrade. Kopanje po površini samo čini novu štetu. Autora primarno zanima sudbina njegovih obitelji s očeve i s majčine strane u ratnome vrtlogu i u krizama koje su mu prethodile ili ih još prate. Kako veli jedna poslovice, sastav vode iz svake rijeke može se izmjeriti u jednoj čaši ako se zahvati na pravome mjestu. Lalić je dobro pogodio gdje će zagaziti u duboku rijeku povijesti, da kroz sudbinu svojih obitelji svima pokaže da se ne moraju utopiti u rijeci.

Malo je u Hrvatskoj knjiga, ako je objavljena ijedna, koje poput "Dviju kuća iznad mora" teške povijesne teme opisuju tako smireno da Hrvati mogu spavati kad je pročitaju. Povijest sve više uzbuđuje duhove. Hrvatska svoje povijesno ruho iznosi pred široku javnost i unosi u Sabor. Poznato je da pisac knjige nije povjesničar po formaciji, da uživa visok rang i ugled sveučilišnog nastavnika, da djeluje i piše i kao politolog, blizak Ivanu Prpiću, i kao sociolog, još bliži Josipu Županovu, korifejima hrvatske politologije i sociologije. Tko se na njih poziva, taj ne gubi kompas u bespućima političkih zbiljnosti. To što nije školovani povjesničar pomaže Laliću da se oslobodi profesionalne deformacije da traži velike odgovore za sva pitanja koja opterećuju malu naciju i državu. A to što je politolog i sociolog, omogućuje mu da povijesnim temama uđe dublje pod kožu, a da ne pusti ni kapi krvi koja, inače, teče u potocima, čim se otvore nacionalne vene.

Nitko ne može birati vrijeme u kojem će se roditi, tješio se Czesław Miłosz, koji je prošao sva nevremena 20. stoljeća. Lalićevi roditelji spadaju u generaciju slavnoga pisca, i po godinama i po sudbini koju su proživjeli, ne lutajući po svijetu, nego u svojim kućama u Tučepima i na Korčuli, gdje i danas žive potomci njihovih obitelji. Hrvati imaju nesreću da su u jednom stoljeću imali pet država, da bi se mogli odlučiti gdje im je bilo najgore. Bježali su iz Austro-Ugarske, i kroz maglu završili u prvoj pa u drugoj Jugoslaviji, a između toga imali vazalnu nacističku državu koje se ne znaju ili ne mogu odreći. Kako vrijeme odmiče, tako je sve teže uvjeriti novu generaciju da prihvati savjet mudrih prethodnika: "Vidjeti vlastiti poraz, to je hrabrost"! Kao u sportu, i u politici se juri za pobjedama; one donose slavu, ako ne donose novac. U sto godina, Lalići i Baničevići, kao i druge obitelji oko njih, i šire od njih, prošli su tri rata, i ostavljali iza sebe porušene snove o slobodi i identitetu. Kad je, konačno, hrabri narod u epskoj borbi dobio svoju državu da ne može prebacivati ništa ni Beču ni Beogradu, postaje sve teže osloboditi se tereta (ne)slavne prošlosti. Na primjeru svojih obitelji, koje predstavljaju dva pola hrvatske povijesti u kritičnom 20. stoljeću, Lalić otvara pitanja od širega nacionalnog značenja na koje politika ili izbjegava ili daje nepotpune, čak i krive odgovore.

Povijest je i u Hrvatskoj prepuštena na čuvanje povjesničarima; oni dodu malo kao skrbnici koji se po službenoj dužnosti brinu o onima koji još teško hodaju

Što je bilo, piše u Lalićevoj knjizi 'Dvije kuće iznad mora'. Pomirljivo

Autor nastupa kao vatrogasac u vremenu kojekakvih piromana

po vlastitoj prošlosti, koju su i sami devastirali, a malo kao odgojitelji, koji će mladima reći što je bilo, da se ne gube po (ne)poznatim putovima i stranputicama. Moglo bi se reći da profesionalni redari s jedne strane čuvaju povijest da se ne pojavi kao "bujica riječi koja odnosi sve pred sobom", na što je upozoravao Czesław Miłosz, a da s druge strane uče ljude da ne zaboravljaju da je povijest učiteljica života ako su oni dobri učenici. Kako je svaka povijest puna zaostalih mina iz velikih bitaka, nacionalna memorija i identitet jedne nacije i jednoga naroda ugroženi su uvijek kad elita i masa pomiješaju svoje uloge.

Dražen Lalić ima dvije kuće iznad mora, ne jednu pored mora, kao Arsen Dedić, koji je, s očeve strane, od Šibenika udaljen koliko su udaljene Čavoglave, samo na drugoj strani. Da je doživio ekstazu, ili metastazu, na Hipodromu, u tom su rasponu komentari, šibenski genijalac ponovio bi da on nije u stanju napuniti stadion, ali ni da njegov kolega ne može napuniti kazalište. U tome je razlika između mase od pola milijuna vjernika koji idu za Domovinom, za Vjerom, za Nacijom, i nekoliko stotina nevjernika koje u komornoj atmosferi i zatvorenom prostoru privlači druga muzika. I stari su Rimljani gradili amfiteatre, da se zna gdje se vode borbe. Nešto je na tu temu vrijedno pamćenja zapisao Dostojevski, kojeg su carske vlasti osudile na smrt pa pomilovale i poslale u Sibir: "Uvijek se nađe", bilježi on u "Bjesovima", "više redovnika nego razuma." Valjda tako mora biti dok je svijeta i vijeka, što bi rekao osnivač naše države, sam povjesničar po struci, dok se ljudi razvrstavaju kao da slave rat, a ne mir. Lalić daje obiteljske dokaze da voda nosi i one koji su iznad mora.

Povijest postaje sve teža disciplina: gube se granice između zakonitog i nezakonitog, između moralnog i nemoralnog, između zdravog i bolesnog, ukratko, između Dobra i Zla. Veliki svjetski problemi hoće se riješiti kršenjem ljudskih i međunarodnih prava, etničkim preseljenjem cijeloga naroda iz njegove postojbine; da okrutnost bude veća, pokretača takvoga plana predlaže se za Nobelovu nagradu za mir! Dva okrutna rata ne daju mira nikome tko ima savjesti i srca. Prijetnje o bombardiranju Moskve i Pekinga, štogod tko mislio o sadašnjoj Rusiji i Kini, lede krv u žilama: kamo ide svijet? U tom kaosu više je ludila nego sistema. I u Lijepoj Našoj postaje sve teže raspoznati u kojoj državi živimo i u kojem vremenu, kako se nesuvislo govori u ime države, ne s pjevačkoga podija, nego s političke govornice, ne u masi, koja se lako zanosi, nego u eliti, koja ne bi smjela izgubiti osjećaj odgovornosti, i ne na improviziranoj leđini, nego u srcu same države. Na ulicama glavnoga grada pjeva se u slavu Jure i Bobana, a u hrvatskom "svetištu demokracije", kako Antonio Scurati, omiljeni Lalićev pisac, shvaća nacionalni parlament, iz topa se riče Poglavnikov omiljeni pozdrav, i tumači kao vrijednost demokracije. Krleža bi u tome vidio "mehaniku hrvatskog sabora" koji se, kao običan kišobran, zatvara i otvara prema želji, a židovski mudrac Viktor Klemperer dao bi novo upozorenje da se riječi kao "mala doza arsena neprimjetno progutaju, a poslije izvjesnog vremena otrov počinje djelovati".

Povijest spada u zapaljivu robu; kresneš šibicu, i eto požara. Dražen Lalić nastupa kao vatrogasac u vremenu kojekakvih piromana; nije profesionalni povjesničar, što se pokazuje kao njegova prednost, jer nema pretenziju ocrtavati ili precrtavati globalnu povijest, nego pratiti povijest svoje obitelji, zapravo, dviju obitelji, s očeve i s majčine strane. To su njegove "dvije kuće iznad mora", koje su veliki valovi odnosili na dvije strane povijesti. Za razliku od tolikih drugih autora, koji osuđuju, obilježavaju, kažnjavaju, isključuju, pisac velikog istraživanja obiteljske povijesti staloženo objašnjava što je bilo i pomiruje ono što u Hr-

vatskoj izgleda nepomirljivo. Nije teško pomiriti svoje bližnje: ne govori li Krist da i svoga protivnika treba ljubiti kao bližnjega svoga? Pomirenja nema bez oprosta; oprost nije moguć nikakvom silom; svaka sila izaziva drugu silu. I oprost, i pomirenje, dolaze iznutra, iz čovjeka koji se prvo pomirio sam sa sobom i sa svojim bližnjima. Franjo Tuđman je gotovo naredio djeci partizana i djeci ustaša da se pomire, da zajedničkim snagama dobiju rat za nezavisnost. Ali, osnivač države nije izjednačio partizane i ustaše, najmanje da je ustašama dao prednost. Misle li na Tuđmana oni koji relativiziraju njegovu politiku?

Dvije kuće Lalić je spojio u jednu knjigu; svaka obitelj zna što je bilo da može gledati jedna drugoj u oči; rekle su istinu o sebi. Poslije teških vremena, istina je melem na rane. Sloboda uvijek polazi od pojedinca. Kako su se dvije kuće držale u poplavama i mutnim vodama? Lalić je uspio biti pravedan i objektivan, a da ne bude uvijek i u svemu nježan ni prema vlastitoj obitelji. U tome je vrijednost knjige i veličina pisca, da daju primjer tolerantnosti i otvaraju nadu da se mogu zatvoriti i najteža poglavlja iz hrvatske povijesti. Kad bi se tako pričala, pisala i vrednovala narodna i nacionalna povijest, znalo bi se što je stvarno bilo, jedna povijest ne bi istiskivala drugu. Obje su pogodile i Laliće i Baničeviće, a da obitelji nisu ratovala jedna protiv druge, niti su uopće vodile rat. I njih su zahvaćale jake političke struje toga vremena; ostala su stabla, iako su neke grane pale. Što pisac hoće reći, i to i kaže; da ratovi ne kažnjavaju ljude da žive u vječnom neprijateljstvu i mržnji. Svaki je rat moguće završiti, ako se to hoće, ako nekome ne treba ratno stanje da prikrije svoje slabosti ili nezajajžljive aspiracije.

Dražen Lalić nije ni književnik pa da svoju obitelj, obadvije, zapravo, prati kao što su to na drugi način, ali također veoma uspješno činili Slobodan Šnajder, Ivan Lovrinović, Miljenko Jergović ili Daša Drndić, da se ne zapuste žene ili mrtvi pisci. "Dvije kuće pored mora" ne spada u tu književnu obitelj, iako zadovoljava visoke književne standarde, mjeri li se stilom i pismenošću. Lalić ne skriva i ne dodaje ni jedan podatak, ne literarizira svoj tekst, sastavljen pomnim istraživanjem svojih dvaju obiteljskih stabala u rasponu od stotinu godina, kad se trebalo braniti od talijanske okupacije i fašističke vlasti, i hrvatska, kad je trebalo braniti Hrvatsku, i kao ideju, i kao državu; druga je obitelj težačko-hrvatska, sa simpatijama za Hrvatsku, s uvjerenjem da je vlastita država bolja od strane. Jedna je u ratu završila na Sutjesci, u nemilosti ustaša i sa žrtvom ustaškog terora, druga je u poraću imala svoga predstavnika u Lepoglavi, kad se u ime naroda gazila sloboda.

Kad bi se natjecale tko je pobijedio, a tko izgubio 1945., dvije obitelji i danas bi bile u svadi. Lalić ne pomiruje samo dvije obitelji, on pomiruje dva svjetonazora, dvije politike, koristeći jedinu moguću metodu – da promatra stvari iz povijesne perspektive, a ne s pozicija dnevne politike. Aktere ne bi izveo pred streljački vod, izlaže ih sudu povijesti. Ustaše su nastale u određenim okolnostima, razlikuju se po tome što su radili, jesu li činili

Franjo Tuđman je gotovo naredio djeci partizana i djeci ustaša da se pomire, da zajedničkim snagama dobiju rat za nezavisnost. Ali, osnivač države nije izjednačio partizane i ustaše, najmanje da je ustašama dao prednost. Misle li na Tuđmana oni koji relativiziraju njegovu politiku?

zločine, a ne po tome što su mislili. I partizani su bili odgovor mnogih ljudi na fašistički teror, osobito u Dalmaciji, koju je Poglavlak – što stari zaboravljaju, a adolescenti ne znaju – poklonio Mussoliniju, kao nagradu što ga je na kamionima prevezao u Zagreb. Lalićeve obitelji imale su žrtava, što fizičkih, što političkih; njihov bi potomak imao pravo na emocije, pa i na prkos, ali ih je spremio duboko u sebi, i istraživao temeljito što se dogodilo u biću nacije dok su dvije obitelji bile na različitim stranama povijesti. Tolike su obitelji proživjele istu sudbinu i sličnu kalvariju. Tražiti objektivni sud nikad nije kasno, ako se time uspostavlja pravda, a ne osveta, ako pobjeđuje istina, a ne nova laž.

Prateći putove svoje obitelji, Dražen Lalić ne piše samo obiteljsku povijest; piše i hrvatsku povijest iz osobnoga ugla, ali dokumentirano, na uskom uzorku, na kome je mogao provjeriti svaku činjenicu i promisliti o svakom svom sudu. Prihvatio se teške, ne baš zahvalne uloge, da razotkriva vlastite obitelji, da bi sebe oslobodio frustracija a drugima olakšao put do istine o vremenu koje i sam doživljava kao građanski rat, ali i ideološki sukob. Začudno je koliko je uspio ostati neutralan, gotovo hladan. U Italiji se, na nešto drukčiji način, Antonio Scurati, kojeg puno citira, uhvatio teme fašizma, da olakša talijanskoj naciji da sačuva "antifašističku kulturu" koja je "počela gubiti tlo pod nogama", a u Španjolskoj Javier Cercas, također pisac i profesor, s kojim je Lalić bliži utoliko što koristi njegovu metodu obiteljske povijesti. Razmrstati čvor građanskog rata u Španjolskoj spada u gotovo nemoguću misiju za pisca kome je prastric spadao u "fanatike koji su završili na krivoj strani povijesti". Falanga je u njegovoj interpretaciji falanga, republikanci su pravednici, a povijest je još uvijek neuspjeli rezime njihovih sukoba. On ih pokušava spojiti kad je daljnji sukob postao nemoguć. Kao što Cercas u "Vladaru sjena" i "Salaminskim vojnicima" daje rješenje da se dvije strane povijesti napokon izmire, ne u zajedničkoj grobnici, nego u usporednim grobnicama, tako i Dražen Lalić pomiruje svoje dvije obitelji a da ne briše razlike između ustaša i partizana. On brani antifaziizam zato što je bio oslobodilački, a ne brani komunizam zato što nije osigurao slobodu ljudima koji su za slobodu ginuli; odbacuje ustaštvo zato što je zavelo teror, a razumije partizane zato što su se od terora branili (dok ih nisu zloupotrijebili pobjednici, za svoj te-

ror). Jednog od osnivača falange, piscu Rafaelu Mazasu, jedan republikanski vojnik spašava život; Cercas, dakle, ne pokapa svaku ideju humanizma u nehumanom vremenu rata. Jednoga člana Lalićeve obitelji ubili su ustaše u ratu; drugog člana su komunističke vlasti poslije rata strpale u Lepoglavu; Lalić između protivničkih sistema uspostavlja moguću humanu odnos, ne da opravda zločin, ni da umanji težinu represije, nego da ih objasni i stavi u realno vrijeme, da se ne ponavljaju.

Hrvati zaboravljaju što je bilo, ne samo u poraću, kad su počinjeni zločini na koje se koncentrirao politička pažnja s nacionalističke desnice, nego i u ratu, kad je zločin bio u sistemu, ili sistem sam. Kampanja ni u jednoj školi nije ni za dovoljnu ocjenu. Dražen Lalić je sustavno istraživao obiteljske korijene i stablo, u kućama iznad mora, ali i u domovima na drugim kontinentima, da bi napisao obiteljsku povijest i ubrzao, koliko pojedinac može, nedovršeni proces smirivanja strasti i mira i pomirenja, ne samo među Hrvatima. Kome treba eskalacija koja Hrvatsku može dovesti na optuženičku klupu povijesti? Dvije Lalićeve obitelji, jedna s makarskog primorja, ispod Biokova, a druga s otoka Korčule, okrenuta svijetu, jedna i druga s velikim emotivnim i političkim opterećenjima, tom ispovijedi skidaju mu teret sa srca i oslobađaju opsesije obiteljskog stradanja. Ugradio je kamen u "branu koja štiti od izljeva mržnje i nasilja", i dao dobar motiv svima koji se nabacuju kamenjem na svako drukčije mišljenje. Povijest je mač sa dvije oštrice koji pogada one koji ne znaju povijesno misliti ili koriste prošlost za dnevno-političke potrebe. Hrvatska je politika ušla, ili pala, u fazu kad je gotovo neugodno pratiti kako se javne osobe, što iz neukosti, što iz političkog interesa, hvataju povijesti kao davljenik slamčice. U demokraciji se može sve reći, a da svatko odgovara za točnost i smisao svoga govora; sve se ne može braniti. Francuski filozof Alain Finkielkraut branio je veoma liberalno mišljenje da "hereza ima pravo na riječ". Najveći hrvatski zagovornik u Parizu, kad bi čuo da Hrvati koketiraju s ustaštvom, bunio se vehementno da se Hrvatska ne brani argumentima koji odgovaraju njenim protivnicima. Što je govorio i Franjo Tuđman kad je zaustavljao oružano krilo Stranke prava da ne koriste ustaško znakovlje? Zašto je njegova stranka dopustila, ili popustila, da se poništi, ili relativizira, ustavno priznanje partizanske institucije ZAVNOH-a, protivno ustaškome režimu, koji nije

uživao Tuđmanovu podršku ni kad se izlagao riziku da desetkuje milijun ustaških žrtava. Smije li se uopće licitirati oko toga tko je Hrvatima draži, Tuđman ili istina?

Pod svoje "Dvije kuće..." Dražen Lalić ne može udomiti sve, pa i one koji su "za dom spremni". Njima ne otvara vrata. Dok počinju nove opće borbe o tome tko je pobijedio u ratu koji je davno završio, i koja strana pridonosi ili šteti Domovinskom ratu, dvije obitelji idu ruku pod ruku, svaka sa svojim teretom i ranama. Treba li nešto drugo i nešto više za pomirenje među Hrvatima, ne da ustaše postanu partizani, a partizani ustaše, nego da se shvati, i pamti, da su u jednom iznimnom teškom vremenu, i cijelome stoljeću, Hrvati bili podijeljeni, da ih ne treba dalje dijeliti. Domovinski je rat apoteoza hrvatske borbe za neovisnost, ali ne tako da se izvodi ni iz Jasenovca ni iz Bleiburga. Od dviju tragedija može se napraviti treća ako se njima manipulira, za ove ili one političke potrebe.

Svoju kulturu sjećanja Dražen Lalić shvaća vrlo široko, ali i strogo, kao "armirani beton identiteta lokalne i šire zajednice". Jasnije je zbog čega trenutačni HDZ-ov koalicijski partner i druge stranke domovinske orijentacije toliko forsiraju političku oznaku zbog koje bi Hrvatsku mogli posvadi s europskom politikom nego zbog čega ih HDZ brani. Orwel je dao moguću objašnjenje, koje Lalić voli navoditi – da onaj koji kontrolira prošlost kontrolira sadašnjost, a onaj tko kontrolira sadašnjost, kontrolira budućnost. Max Weber je to znao i drukčije reći – tko drži mladost, drži budućnost. Dražen Lalić je koristio tu formulu sve dok nije izgubio budućnost; mladost je, kako se vidi iz njene šutnje, iz njene brojnosti i iz njenog uvjerenja da onaj tko pjeva zlo ne misli, prešla na stranu prošlosti. Sveučilišni nastavnik Dražen Lalić rekao bi na tu temu isto što piše u knjizi – da se mladosti treba znati udarati. Možda je Czesław Miłosz i to predvidio kad je pisao o "plamičku svijetle koji vjetar uvijek gasi" ili kad je sto godina prije njega Dostojevski posprnodno govorio o svojim protivnicima da "gađaju vranu, a pogađaju kravu". Mudri su ljudi dali odgovore na teške moralne dvojbe; treba samo postaviti pravo pitanje.

Hrvati bi morali više paziti na to da ne budu proglašeni za ružno pače u Europi. Na Vučićevu galamu ne treba se osvrtni, njemu bi Hrvatska bila dežurni krivac kad bi i bila savršena država. Radi sebe, svoga mira i svog prosperiteta, Hrvati bi trebali prihvatiti da se prošlost ne može promijeniti ako netko ozbiljno računa s temeljitom revizijom hrvatske povijesti. U europske vrijednosti ugrađen je i antifaziizam, koji visoko stoji i na Lalićevoj ljestvici. Možda je na tome "najtvrdi". Hrvatska je u posljednjem svjetskom ratu imala jedan od najvjernijih i najbrutalniji nacističkih režima, s rasnim zakonima, koje je nametao Berlin, i s koncentracijskim logorima, za Židove, za Srbe, za Rome i za Hrvate antifaziiste, koje je sam režim nameštao. Hrvatska je imala i razmjerno najveći i najmasovniji antifaziistički pokret, koji je uživao Churchillovu oružnu i političku pomoć, ne samo Staljinovu ideološku podršku. Dvije činjenice sve je teže pomiriti. Lalić ne traži sredinu, sredine nema, on traži izlaz iz mraka koji je pao na Hrvatsku kad su se pobjednici podijelili na demokratski i komunistički dio. Što bi bilo s Hrvatskom 1945. da nije bilo partizanskog pokreta? Nije nemoguće da bi bila pripojena Velikoj Srbiji pod vodstvom Karadorđevića i Draže Mihailovića. Tko god pokušava mijenjati rezultate rata, morao bi se suočiti s pitanjem koje se provlači kroz cijelu Lalićevu knjigu: što je povijest dala i oduzela Hrvatima?

Kad gleda političko naguravanje u kaznenom prostoru, Dražen Lalić bi rado citirao Witolda Gombrowicza: "Bog je poslao pištolj kojim želimo upucati Marxa." Ne zna ni sam hoće li nemarksisti prvi nastradati? •

Primjer tolerantnosti otvara nadu da se mogu zatvoriti i najteža poglavlja iz naše povijesti